

**TÜRK DÜNYASI'NDA
İLMÎ ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
70 yıl

(29-31 Mayıs 2016)

www.kastamonu.edu.tr

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI'NDA İLMİ ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

(29-31 MAYIS 2016)

Kastamonu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi

Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri, 2016 - Kastamonu.

Editörler

Sosyal Bilimler Editörleri

Yrd. Doç. Dr. Yasin ŞERİFOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Serdar UĞURLU

Fen Bilimleri Editörleri

Prof. Dr. Savaş CANBULAT
Yrd. Doç. Dr. Nejdet GÜLTEPE

ISBN 978-605-4697-02-1

Kapak: Muttalip YİRMİBEŞ (Kastamonu Üniversitesi Basın ve Halkla İlişkiler Koordinatörlüğü)
Sayfa Düzeni: Arş. Gör. Semra Yaman

NOT: Bu online bildiri kitabının bütün hakları Kastamonu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne aittir. Bildiri metinlerinin ilmi ve hukuki sorumluluğu bildirilerin yazarlarına aittir.

www.kastamonu.edu.tr

tdilmiarastirmalar@kastamonu.edu.tr

Анарбекова Венера Эркинбековна (Anarbekova Venera Erkinbekovna)
**АТАКЕ БААТЫРДЫН САЯСИЙ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КОШОК ЫРЛАРЫНДА
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫНА ТАРЫХЫЙ СЕРЕП**
**(Atake Baatırdın Sayasiy İşmerdüülügünün Koşok Irlarında Çagıldırılışına Tarıhıy
Serep)**
s.70-73

Асанов Чубак Мурзапаязович (Asanov Çubak Murzapayazoviç)
**КЫРГЫЗСТАНДА ЖУМУШЧУЛАРДЫ (ПЕРСОНАЛДАРДЫ) БАШКАРУУНУН
УЧУРДАГЫ АБАЛЫ**
(Kırgızstanda Cumuşçulardı (Personaldardı) Başkaruunun Uçurdağı Abalı)
KYRGYZSTAN WORKERS (PERSONNEL) MANAGEMENT'S CURRENT STATUS
s.74-76

А.С. Жолдошбаев (A.S. Coldoşbaev)
КЫРГЫЗДАРДА АТ КОЮУ ЖӨРӨЛГӨЛӨРҮ
(KIRGIZDARDA AT KOYUU CÖRÖLGÖLÖRÜ)
NAMING TRADITIONS OF KYRGYZ PEOPLE
s.77-82

А.С. ЖОЛДОШБАЕВ, (A.S. Coldoşbaev)
КЫРГЫЗ ЭПОСТОРУНДАГЫ КААРМАНДАРДЫН ЫСЫМДАРЫ
(KIRGIZ EPOSTORUNDAGI KAARMANDARDIN ISIMDARI)
s.83-87

Айылчиева Д.Т. (Ayılçieva D.T.)
**КОГНИТЕМЫ «ДВА КОНКУРЕНТА НЕ МОГУТ ПОДЕЛИТЬ ОДНО МЕСТО (ОДНУ
ДОБЫЧУ)» И «ИМЕТЬ ОДНОВРЕМЕННО ДВА И БОЛЕЕ ПРЕДМЕТОВ (ОБЪЕКТОВ,
МЕСТ, ПУТЕЙ, ПРОФЕССИЙ, ЦЕЛЕЙ...) СЛИШКОМ МНОГО ДЛЯ ОДНОГО
ЧЕЛОВЕКА» И ИХ АФОРИСТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ**
**(Kognitemy «Dva Konkurenta Ne Mogut Podelit Odno Mesto (Odnı Dobıçu)» i «İmet
Odnovremenno Dva i Bolee Predmetov (Obektov, Mest, Putey, Professiy, Tseley)
Slişkom Mnogo Dlya Odnogo Çeloveka» i İh Aforistiçeskie Variantı)**
s.88-90

Bekir TATLI
TÜRK DÜNYASINDAN HADİS TARİHİNE ALTIN İMZA:
MUHAMMED B. İSMAİL EL-BUHÂRÎ (Ö. 256/870) VE ETNİK KÖKENİ ÜZERİNE
s.91-97

Жапарова Гулнарида Токторалиевна (Caparova Gulnarida Toktoraliевна)
ООЗЕКИ КОТОРМОЧУЛУКТУН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫ
(Oozeki Kotormoçuluktun Kesiptik Kompetentsiyaları)
Professional competence of the interpreter
s.98-101

**TÜRK DÜNYASINDAN HADİS TARİHİNE ALTIN İMZA:
MUHAMMED B. İSMAIL EL-BUHÂRÎ (Ö. 256/870) VE ETNİK KÖKENİ ÜZERİNE***

Doç. Dr. Bekir TATLI*

Giriş

Sadece hadis tarihinde değil kuşkusuz İslâm ilimler tarihinde önemli izler bırakmış âlimlerimizden biri de Ebû Abdillâh el-Buhârî'dir. Kendisi vefatının üzerinden yaklaşık 12 asır geçmiş olmasına rağmen hâlâ adından en fazla söz ettiren ilim adamlarımızdandır. Bu kendinden bahsediliş büyük oranda müspet yönde olmakla birlikte zaman zaman onu en ağır şekilde eleştiren münekkitlere rastlamak da mümkündür. Hemen ifade etmeliyiz ki bu münekkitlerden önemli bir kısmı onun yaşadığı asırlara yakın zamanlarda yaşamış Müslüman âlimlerdir. Bununla birlikte batılı İslâm araştırmacılarından (Goldziher, Schacht, Dozy, Juynboll, vb.) ve yakın dönem İslâm modernistlerinden (Ahmed Han, Fazlur Rahman, Abduh vb.) azımsanmayacak miktardaki bir kısmı da tenkitlerini onun yazdığı *el-Câmi'u's-sahîh* adlı esere yöneltmişlerdir. Bu eser mücerred sahih hadisler konusunda ilk tasnif edilen Cami' türünde bir eserdir. Buhârî kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söyler.¹ "Buhârîhânlar" tarafından okunmuş ve hatim meclisleri icra edilmiş olan *Sahîh-i Buhârî*, Sübki'nin ifadesiyle İslâm kitâbiyatının en kıymetlisi ve Kitâbullah'tan sonra en faziletlisi kabul edilir.

Ehl-i Hadis ekolünün en önemli temsilcilerinden büyük bir muhaddis ve fakih olan Buhârî ile ilgili ilmî müzakere ve çalışmalar genellikle onun fikhî ve itikâdî görüşleri merkezinde cereyan etmişken, bugünlerde Prof. Dr. Hayri Kırbaoğlu² gibi kimi araştırmacılar onun **etnik kökeni** hakkında da dikkat çeken açıklamalara kapı aralamaktadır. Buhara'da doğan ve Orta Asya tabir edilen Horasan, Nişabur gibi Türk yurtlarında yetişip büyüyen ve Merv, Belh, Basra, Kûfe, Bağdat, Humus, Mısır, Dımaşk, Mekke, Medine gibi pek çok ilim merkezinde ilmî faaliyetlerine devam ettikten sonra ömrünün sonunda yine baba ocağı ve ata yurdu Buhara'ya dönen ve hemen yakınlarıdaki Harten' te vefat eden **Buhârî'nin Türk asıllı olmasını en uzak ihtimal** olarak gören ve akla en yakın ise Acem/Fars olma ihtimalinin olduğunu değerlendiren bu görüş sahiplerine göre bunun delili onun ataları arasında bulunan **Mecûsî** asıllı birinin bulunmuş olmasıdır.

Kısaca soyundan söz etmek gerekirse, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre b. **Berdizbeh** el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), 13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) Cuma günü bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara'da doğmuştur. Dedesinin dedesi olan "Berdizbeh" Mecûsî idi. Onun oğlu Muğîre, Buhara Valisi Cu'feli Yemân vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Buhârî bundan dolayı Cu'fi nisbesiyle de anılmıştır. Dedesi İbrahim hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber babası İsmail'in Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübârek gibi âlimlerden hadis öğrenen bir kişi olduğu bilinmekte ve Buhârî henüz çocukken vefat ettiği, hadise dair bazı kitaplarının oğluna intikal ettiği anlaşılmaktadır. Annesinin ise duası makbul dindar bir kadın olduğu zikredilmektedir.

Buradaki kısa bilgiden hareketle Buhârî'nin etnik olarak İranlı veya Afgan olduğunu iddia etmek ne kadar tutarlıdır, bunu araştırmamızın sonunda biraz olsun gösterme hedefindeyiz. Hemen ifade edelim ki, tarihe mâl olmuş ve eserleriyle insanlığa büyük hizmetlerde bulunmuş bir ilim adamının etnik kökeninin ne olduğu konusunun **itikâdî ve fikhî açıdan** herhangi bir değeri yoktur. Kökeni ne olursa olsun hatası ve savabıyla Buhârî ve benzeri âlimlerimiz minnetle anmak durumundayız. Bu demek değildir ki, kendisinin etnik açıdan araştırılmasına hiç gerek yoktur. Tam tersine hayatından bahsedilen kısımlarda genellikle kısa geçilen köken meselesinin de ele alınmasının ve **tarihî açıdan** konunun aydınlatılmasının yanlış anlamaları ortadan kaldırmasının yanı sıra, her şeyin yerli yerine konması ve her hak sahibine hakkının verilmesi (adalet) anlamında faydalı olduğuna ve Buhârî'yi daha iyi anlamamıza yardım edeceğine inanıyoruz. Şunu da söylememiz gerekir ki, ulaşacağımız sonuç her ne olursa olsun İslâm kültür ve medeniyetine en küçük hizmeti dokunmuş bütün âlimlerimiz gibi Buhârî de bizim ortak mirasımız olmaya devam edecektir.

* Bu bildiri Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından SYD-2015-3976 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir. Bu destek için Rektörlüğümüze teşekkür ediyorum.

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri / Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 395.

² Bkz. Türkiye Hadis Meclisi, 46. Oturum, 20 Kasım 2015; 49. Oturum, 11 Aralık 2015:

<https://www.youtube.com/watch?v=UoNXZLEVmqE> ; <https://www.youtube.com/watch?v=yrCLEoyB58s>

Buhâri'nin Nesebi

Öncelikle Buhâri'nin nesebi hakkında biyografi kaynaklarımızda verilen bilgileri burada özetlemek faydalı olacaktır.

Hatîb el-Bâğdâdî (ö. 463/1071): “Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre Ebû Abdillâh el-Cu'fî el-Buhârî”³

Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081): “Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Buhârî el-Cu'fî”⁴

İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082'den sonra): “Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Buhârî el-Cu'fî”⁵

Nevevî (ö. 676/1277): “Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh”⁶

İbn Hallikân (ö. 681/1282): “Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Hasen İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. el-Ahnef Yezizbeh/Yezdizbeh el-Cu'fî el-Buhârî”⁷

Mizzî (ö. 742/1341): “Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Bezdizbeh/ Berdizbeh/İbnü'l-Ahnef el-Cu'fî Ebû Abdillâh b. Ebî'l-Hasen el-Buhârî.”⁸

Zehebî (ö. 748/1348): “Ebû Abdillâh el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh/Bezdüzbeh.”⁹

İbn Hacer (ö. 852/1449): “Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Cu'fî”¹⁰

İbn Hacer: “Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh/Bezrûveyh/ İbnü'l-Ahnef el-Cu'fî Ebû Abdillâh el-Buhârî”¹¹

İbn Hacer: “Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh/Bezdizbeh b. el-Ahnef el-Cu'fî el-Buhârî”¹²

Kastallânî (ö. 923/1517): “Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Cu'fî”¹³

Zehebî'nin kaydettiğine göre Buhârî'nin babası Ebû'l-Hasen İsmail b. İbrahim, vera'/ takva sahibi âlimlerden biri olup; ölümü esnasında bütün serveti içinde şüpheli bir tek dirhem bile bulunmadığını ifade etmiş, bu durum etrafında bulunan bazı kişilerin dikkatini çekmiştir.¹⁴

İbn Hacer, Buhârî'nin dedesi olan İbrahim b. el-Muğîre hakkında bir bilgiye ulaşamadıklarını; Buhârî'nin babasına gelince; onun biyografisinin İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde dördüncü tabakada zikredildiğini, onun Hammad b. Zeyd ve Mâlik'ten hadis aldığı, kendisinden de Iraklıların rivayette bulunduğunu; oğlu Buhârî'nin de ondan *et-Târihu'l-kebir*'inde bahsederek Mâlik ve Hammad b. Zeyd'den hadis işittiğini, İbnü'l-Mübârek'e de arkadaşlık ettiğini söylediğini belirtmiştir.¹⁵

Buhârî'nin nesebinde en dikkat çekici isim şüphesiz ki onun dedesinin dedesi olan “**Berdizbeh**” (بردزبه) isimli kişidir. Birçok âlimimiz tarafından, “Berdizbeh” kelimesinin Farsça olduğu, Buhâra dilinde bunun “ziraatla çok meşgul olan” (الزراة) anlamına geldiği ifade edilmiştir. Bu ismin okunuşunda bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte genellikle bu şekilde kaydedilmiştir. Bazen bu kelimenin “Bezdüzbeh” (بندزبه), “Yezdizbeh” (يزدزبه), “Yezizbeh” (يزدبه), “Yezizbeh” (يزدبه) gibi okunuşlarından da söz edilmiştir.¹⁶

Berdizbeh'in Buhârî'nin babasının dedesi olan el-Muğîre'nin bir lâkabı olduğuna dair bazı yorumlar olmuşa da doğrusunun el-Muğîre'nin babası olduğu belirtilmiştir.¹⁷

İbn Hallikân, başka bir yerde “Yezizbeh” yerine “el-Ahnef” şeklinde gördüğünü söylemiş, Allah bilir muhtemelen Yezizbeh'in “ayağındaki eğrilikten dolayı rahatsızlık çeken” biri olduğu için bu anlamda kendisine böyle dendiği yorumunda bulunmuştur.¹⁸

Pek çok kaynakta Berdizbeh'in Mecûsî olduğu ve o şekilde öldüğü, o aileden Müslüman olan ilk kişinin ise el-Muğîre olduğu ve onun, Buhâra valisi el-Yemân b. Ahnes b. Huneys el-Cu'fî vasıtasıyla Müslüman olduğu belirtilmektedir.¹⁹

³ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, II, 4.

⁴ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 307.

⁵ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 259.

⁶ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, s. 93-94.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 188.

⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 430 vd.

⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XXIII, 383, no: 171.

¹⁰ İbn Hacer, *Mukaddîmetu Fethi'l-bârî*, I, 478.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XXX, 47.

¹² İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lik*, V, 384.

¹³ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 31.

¹⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, VI, 140, I-XV, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I, 31.

¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 477; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I, 31.

¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 190; Kaysî, İbn Nasriddin Muhammed b. Abdillâh ed-Dîmeşkî, *Tavdîhu'l-müştebeh fî zabti esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, I, 175-176, I-IX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

¹⁷ Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, I, 176.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 190.

¹⁹ Mesela bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 190; Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, I, 176.

Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri

Nesebiyle ilgili buradaki kısıtlı bilgilerden hareketle ve sadece Buhârî'nin dedesinin Mecûsî olduğunu gerekçe göstererek onun İranlı olduğunun iddia edilmesi veya bu konuda kesin bir şey söylenmesi mümkün değildir. Bu konuda daha detaylı ve kesin bilgilere ihtiyaç olduğu aşîkârdır. Şimdi Buhârî'nin doğup büyüdüğü bölgeye daha yakından bakmak istiyoruz.

Buhârî'nin Doğduğu ve Yaşadığı Bölge

Kastallâni, Buhârî'nin 194/810 yılında Mâverâünnehir'in en büyük şehirlerinden biri olan ve Semerkant'la arasında sekiz günlük bir mesafe bulunan Buhara şehrinde doğduğunu dile getirmektedir.²⁰

Günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer alan Buhara, Buhârî'nin doğduğu (194/810) yıllarda Kutluk (II. Köktürk) devleti (681-745) sınırları içinde Türkşler (690-966) hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönem Abbasi halifeliğinin hüküm sürdüğü bir dönem olarak bilinmektedir.

Kutluk (II. Köktürk) Devleti haritası

²⁰ Kastallâni, *İrşâdü's-sârî*, I, 31.

Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri

Bursalı Mehmed Tahir, Türkî kavimlerin hülâsa olarak tarihlerini öğrenmek için Türk, Türkistan, Buhara, Hive, Havarizm, Horasan gibi kelimelerin bilinmesine, daha ziyade malumat almak için de mufassal ve garazsız tarih ve coğrafya kitaplarına müracaat lâzım geleceğini söylemektedir.²¹

Bu yüzden çalışmamızın bu safhasında Buhârî'nin doğduğu ve yetiştiği şehirleri biraz daha yakından tanımak faydalı olacaktır:

Buhara

Zeki Velidî Togan, Semerkand, Buhara, Ramiten, Beykend ve Merv gibi şehirlerin Türkler tarafından tesis edilmiş olduğunu, bunun eski İran rivayetlerini nakleden İslâm ve İran müelliflerinin umumî kanaati olduğunu belirtmektedir.²²

Bununla birlikte Göktürkler devrinde (552-744) Orta Asya'ya İran medenî tesiri de artmakta idi. Bu anlamda Merv, Buhara, Osruşana (Uratepe) ve Fergane; Kaşgar üzerinden geçen ve pek kârlı olan büyük Çin-İran ticaret yolu milattan sonraki devirlerde, bilhassa Sasanîler devrinde tacir İran unsurunu kendine celb ediyor ve vatanlarındaki sınıf ve mezhep mücadelelerinde mağlup olan İranlı unsurlar ve Önasya kavimlerine mensup muhacirler, daha pek eskiden beri din hürriyeti ve bu bapta müsamaha ile temeyyüz eden Türklerin memleketine iltica ederek bu ülkedeki Aryanileri ve diğer yabancı unsurları çoğaltıyordu. Bu sayede Orta Asya'da Hıristiyanlık ve Manihaizm gibi Önasya ve Mezopotamya mezhepleri, Buhara civarında ise Zerdüştlük intişar etmiştir.²³

Yine millî Sasanî İran devleti devrinde İran medeniyeti Eftalitler (Akhunlar) üzerinde ciddi tesirler icra etmiştir. Göktürk devleti büyüyüp Eftalitler devleti ülkelerinden maada asıl Sasanî İran'a ait bazı sahaları da kendi idaresine almıştır. Bu husus İran unsurunun Türkistan'a yeniden hulullerini intaç etmiştir. Maverünnehir'de ve Buhara'da Istakhr'dan ve Şelci şehrine İsfahan'dan on binlerce Fars unsurunun gelip yerleştiği hakkında Arapların naklettiği rivayetlerin Göktürkler devrinde gelen İranlılara ait olduğu tahmin edilmektedir.²⁴

Buhara, Semerkand ve Fergane'nin asırlardan beri etnik itibarıyla Türk ve İran halitası (karışımı) olan şehir ve kasabalarının bazılarında Farsça konuşan münevver tabakanın tesiri ile Fars edebiyatı ve medreseler vasıtasıyla dil hususunda İran anânâtı (ananeleri) muhafaza edilmiş ise de (mesela Buhara, Semerkand ve Hocand şehirlerinde), etnik itibarıyla bu gibi şehirlerin ahali asırlar zarfında tedricen Tacik'leşen Türk ekseriyeti halini almıştır. Şimâlî Horasan'ın Moğollar devrinde tamamen Türkleşen Merv, Nesâ, Ebîverd, Serahs, Mehene vesaire şehirleri gibi Herat şehrinin de Moğol hakimiyetinin ilk devrinde İranlı ahali katil ve kısmen de Doğu Türkistan'a ve Uyguristan'a tehcir edildikten sonra 13.asrın ikinci yarısında Türk ve İranlılardan müteşekkil bir halita ile iskân edilmek suretiyle tekrar ihya edilmiştir.²⁵

Bir vesileyle Mâveraünnehir'de İslâmiyet'ten önce hâkim olan Sogd ve Horezm/ Harezmi kültürlerinden bahseden Zeki Velidî Togan, bu kültürlerin hakiki mahiyeti ve onun Türk kültürü ile münasebeti meselelerinin daha lâyıkıyla aydınlanmış olmadığını ifade ederek konumuzu da ilgilendirebilecek bazı ayrıntılardan bahsetmiştir. Togan'a göre Barthold ve Jnostransev gibi araştırmacıların yazıları bu ülkelerde hâkim aristokrat tabakasına ve defin merasimine münhasır kalmıştır. Bu aristokrasiden "toprak aristokrasisi" gibi "sermaye aristokrasisi"ne de Araplarca "melik" denilmiştir. "Dihkan" tesmiye olunan toprak aristokrasisi, eski İran dihanlarından farklı olarak "taht" ve "mihrab" (altar) ile bağlı olmamış, İran padişahları tarafından köylüler kendisine köle olarak verilen müstebid "dihkan"lara benzememiş, bilâkis Buhara feodalı (Buharkhudat) ancak eşrafın oğullarından toplanan fahrî muhafız kıtalarına dayanmış ve tebaası üzerinde despot kesilmemiş ve dinî otoriteye mâlik olmamıştır. Bu aristokrasinin nüfuzlu olan büyükleri (Buhara, Semerkand, Keş, Şaş, Fergane ve Ustrusene dihanları) menşe itibarıyla Türk idiler. Togan ayrıca Barthold'un, İran ve Çin ile ticaretten zenginleşen "sermaye aristokrasisi"nin de Buhara'da Cumuk Türklerinden olduğuna ait rivayete dikkat çektiğini belirtmiştir.²⁶

Uğur'un ifadesine göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bugün Türkistan sınırları içinde kalan Buhara öz be öz Türk şehridir. Mâveraünnehir bölgesinde Zereşan Vadisi üzerinde bulunur. Samaniler devrinin önemli yerleşim merkezi ve tarihî bir kenttir. Daha çok Türk boylarının yerleştiği bir bölgede olup Âmul'e giden yol üzerindedir. Orta Asya'nın en önemli yerleşim ve ticaret merkezlerinden biri olarak anılır. Ceyhun (Amu Derya) ırmağına oldukça yakındır; arazisi çok eskilerden beri su kanallarıyla sulanmaktadır. Yakınındaki Mâveraünnehir'in en büyük kenti olan Semerkant'a anayolla bağlıdır. Ayrıca Buhara'yı güneyindeki Tirmiz'e; oradan Belh'e bağlayan bir yola, kuzeybatıdaki Harezmi bölgesine ve güneybatısına düşen Merv üzerinden Nişâbur'a bağlayan işlek yollar burasını Mâveraünnehir bölgesinin önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir.²⁷

Yine Uğur'dan öğrendiğimize göre Buhara'nın da içinde bulunduğu bölge daha çok Orta Asya'daki göçebe boylarının bulunduğu bölgedir. Ceyhun Irmağı'nın batı yakası meskûn bölge olduğundan burası göçebe boylarla İran'daki yerleşik halkın arasını ayıran sıfır noktası gibidir. Hicretin beşinci yılına kadar (627) Buhara ve çevresinde bir Türk hanedanı hüküm sürmüştür. Bu hanedanın adının Buhâr-Hudât veya Buhara-Huzâh olduğu kaydedilir. Bölgeyi yirmi iki batın idare etmişlerdir. İlmî araştırmalar kesinlikle olmasa bile bu hanedanın Gök-Türklerden olduğunu açığa çıkarmıştır (Uğur, *İmam Buhârî*, s. 2). Uğur ayrıca Buhara'ya yakın çevrenin sanayi ve ticaret hayatında yer alan bazı

²¹ Bursalı, *Türkler'in Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri*, s. 19, yayına haz. Said Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

²² Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 25-26, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

²³ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 49.

²⁴ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 54.

²⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 83-84.

²⁶ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 439.

²⁷ Uğur, Mücteba, *İmam Buhârî*, s. 1-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

mallardan da hareket ederek, dokuzuncu asırda Buhara ve çevresinde geniş çapta Türklerin bulunduğu ve Türk kültürünün hâkim olduğu, Buhârî'nin de böyle bir ortamda yetiştiği; bu nedenle en basit bir ölçüyle onu Türk kültüründen ayrı görmeye, dahası onu ayrı bir kültürün insanı saymaya imkân olmadığı sonucunu çıkarmıştır.²⁸

Horasan

Horasan, göç ve istilâ yolları üzerindeki bir kavşak noktasında bulunduğundan değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir. Burası aynı zamanda çok eski yerleşim alanlarına ve medenî gelişmelere sahne olmuştur. Hindistan ve İran'a yayılan Hint-Avrupa kökenli Ârî ırkın ortaya çıktığı yer Horasan'dır. Hunlar'a ve Göktürkler'e bağlı çeşitli Türk boyları, Araplar ve Cengiz istilâsından sonra Moğollar da Horasan'a yerleşen unsurlar arasındadır.²⁹

Günümüze gelindiğinde de benzer bir durum söz konusudur. İran, Arap ve Türk asıllı hükümdarların kuzeydoğu sınırlarını savunmak için özel birlikler kurarak Horasan'a yerleştirmeleri ve son zamanlarda İran şahlarının politik sebeplerle Lûrîler gibi bazı grupları buraya iskân etmeleri etnik yapıdaki karışıklığı daha da arttırmıştır; şehirlerde yahudilerle Çingeneler de vardır. Etnik yapıdaki karışıklık Horasan'da farklı dillerin konuşulmasına sebep olmuştur; X. yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe yaygındı.³⁰

Ancak tarihte özellikle Temür/Timur zamanında bölgede önemli bir Türkleşme hareketi olmuştur. Togan'ın kaydettiğine göre, Moğollar ve Temürlüler zamanında Mâveraünnehir'in ve Horasan'ın Türkleşmesinin ne derecede muazzam bir iş olduğunu anlamak için şu noktaya dikkat etmek kâfi gelir: Onuncu asrın İstahkrî ve Mukaddesî gibi coğrafyacılarının ve Selçukîler zamanındaki Sem'ânî'nin hatta Horezmşahlar zamanında Mâveraünnehir ve Horezm'de bulunan Yakut el-Hamevî'nin eserlerinden ve yerli kaynaklarda bu ülkelerden yüzlerce şehir, kasaba ve köy isimleri naklolunur. Bunların hemen hepsi Farsça ve Sogdca'dır. Zereşan havzasında Sâgirç, Âferinkend, Kümüçkend gibi evvelce Türk kasabaları olduğu malum olan kasabaların ahali bile Türkçeyi unutarak Farsça, Tacikçe konuşmuşlardı. Buhara'nın şimal ve şimalî şarkisinde zamanımızda 31 kadar "Khallukh" yani "Karluk" köyü vardır. Ekserisi bugün Farsça konuşmakta olan bu Türkler, anlaşılan Samanîler ve Karahanlılar zamanında Farslaşmış olacaktırlar. İşte böylece Farslaşmış olan eski yerleşik Türk sahaları Moğollar ve Temürlüler çağında tekrar Türklüğe kavuşmuş oldular.³¹

Nişabur

Bir dönem Horasan'ın başkenti olarak bilinen³², Emevîler devrinde ve Abbâsî hâkimiyetinin başlarında Merv'in gerisinde kalan, sonraki yıllarda Ortaçağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisi (diğerleri Merv, Herat ve Belh) haline gelecek olan Nişâbur'un asıl gelişimi -Buhârî'nin de yaşadığı yıllarda- Tâhirîler'den Abdullah b. Tâhir'in (830-844) idare merkezini Merv'den buraya taşımasıyla başladı. Şehir 259 (873) yılında Saffârî Emîri Ya'küb b. Leys'in eline geçti. Saffârîler zamanında gelişmesini sürdüren Nişâbur, Sâmânîler tarafından Merv'in yerine askerî-idarî merkez haline getirildi ve aynı zamanda Horasan'ın en büyük sanat, ilim ve ticaret merkezi oldu. Gazneliler zamanında da Horasan'ın her hususta merkezi olma özelliğini koruyan Nişabur'da bu dönemde halkın önemli bir kısmı Şâfiî, Hanefî ve Kerrâmiyye mezheplerine mensuptu; ayrıca burada Mecûsîler'le yahudi ve hıristiyanlar da yaşıyordu.³³

Buhârî'nin doğduğu ve yaşadığı bu şehirler hakkında verilen bilgilerden de açıkça anlaşılacağı gibi Buhara, Horasan ve Nişabur gibi şehirler sadece tek etnik unsurun yerleştiği yerler olmayıp, Türk, Fars ve Arap unsurlarının bir arada yaşadığı yerler konumundadır.

Değerlendirme

Buhârî'nin yaşadığı topraklarda Türk, Arap ve Acem/Fars gibi unsurların birlikte yaşadığını açıkça görmüş olduk. Bu topraklar aynı zamanda Arapça ve Farsça dillerinin de yaygın olarak kullanıldığı bir coğrafyadır. Ancak bu dillerin yaygın olması, onu konuşanların mutlaka Arap veya Fars olduğunu da göstermemektedir. Nitekim Bursalı Mehmed Tahir, bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Şurası da şayan-ı dikkattir ki, Türkler İslâm'ı kabulden sonra Arabî harf ve kelimeleri de alıp kabul ettiklerinden içlerinden yetişen ufak tefek tavâif-i mülûkla beraber (Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar) isimleriyle nâmdar olan üç büyük kısımdan özellikle Gaznevî, Selçukîlerden zuhur eden erbab-ı ilim ve kemâl, ilmî ve fennî eserlerinin hemen hepsini Arapça ve edebî eserlerinin ekserisini Farsça yazdıklarından "İslâm Medeniyeti" yazar Avrupalılar bu noktaya dikkat etmemelerinden dolayı Türk ilim adamlarını Arap ve Acem ilim adamlarıyla karıştırmışlardır. Halbuki İslâm medeniyet ve ilmine hizmet eden ve neşreden bu değerli kişilerin yarısı değilse de üçte birinin mutlaka Türk oldukları nesepleri ve menşeleri ile sabittir. Hele dinî ilimlerde yani tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelim ilimlerinde eser yazan muhterem zatların hemen yarısının Türk oldukları künye ve memleketleri delaletiyle meydandadır."³⁴

Mehmed Tahir bu ifadeleri kaydettikten sonra "Türklerden Yetişen Büyük Muhaddisler" başlığı altında yer verdiği 11 hadisçi arasında ilk sırayı "Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail Buhârî"ye vermiştir.³⁵

İmam Buhârî isimli eserin sahibi merhum Mücteba Uğur, Buhârî'nin etnik kökeni ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Onun cümlelerini özetle buraya almak istiyoruz:

²⁸ Uğur, *İmam Buhârî*, s. 4-6.

²⁹ Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, XVIII, 235, ss. 234-241, İstanbul 1998.

³⁰ Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, XVIII, 235.

³¹ Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 83.

³² Bkz. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 77.

³³ Özgüdenli, Osman Gazi, "Nişâbur", *DİA*, XXXIII, 149-150, ss. 149-151, İstanbul 2007.

³⁴ Bursalı, *Türkler'in Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri*, s. 20.

³⁵ Bursalı, *Türkler'in Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri*, s. 33.

Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri

“Buhârî, tek kelimeyle Buhâralı demek. Buhara'da doğmuş; Buhara'da büyümüş, Buhara'yı vatan bilerek orada yerleşmiş kimse. Oranın havasını soluyan, toprağını işleyen, ekinini ekip biçen, suyunu içen, ekmeğini yiyen, kumaşını giyen insan. Kısacası oranın kültürü içinde yetişen, mekteplerinde okuyan, hocaları önünde diz çöküp oturan kişi... Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde bir Buharalıyı o çevrenin insanlarından ve kültüründen ayrı saymaya imkân yoktur.”

(...) “Türk milletine has kendine güven, pratik zekâ, azim, yaratıcılık, metanet, fedakârlık, cesaret, çalışma disiplini ve benzeri birçok önemli hasletleri benliğinde yaşatmış nice insanımız ezelden ebede akıp giden zaman içinde bu fânî âlemden gelip geçmiştir. (...) Böyleleri sayılamayacak kadar çoktur. Ne var ki, büyük çoğunluğu bazı sebeplerle Türklükten uzak görülüş; en azından Türk dünyasından uzak gösterilmiştir. Halen de gösterilmektedir. Öte yandan - gıpta diyemiyoruz- hasedden kaynaklanan, en önemlisi düşmanca duygulardan beslenen kimi sebeplerle nice âlimimiz Türklükten ayrı tutulmaya çalışılmıştır. Çalışılmaktadır da... Buhârî de ısrarla Türklükle hiçbir ilgisi yokmuş gibi gösterilmeye çalışılan isim yapmış sayısız âlimlerden biridir. Onu kasıtlı bir şekilde Türk dünyasından uzak görmeye ve göstermeye çalışanlar bir hayli fazladır. Oysa Buhârî, en azından öz be öz Türk kültürü içinde yetişmiştir. Kendini Türk dünyası içinde bulmuş, kişiliğini o dünyaya has kültürle kazanmıştır. İslâm dininin ikinci ana kaynağını oluşturan Hadis ile ilgili ilim dallarında ve İslâm Hukuku'nda önce yetenekleri ve bilgisi, sonra biraz da o kültürün kendisine kazandırdığı hasletlerle doruğa ulaşmıştır.”

“Gerçek böyle iken bütün tarihî kaynaklar Buhârî'nin Türk dünyasıyla ilgisi konusunda son derece ketum davranmışlardır. Bilhassa Hz. Peygamber'in isminin veya peygamberlik vasfının sonuna hemen her zaman bir **Arabî** (Arap) sıfatını eklemeyi ihmal etmeyenler, sanki Türk olmak suçmuş gibi bu konuda susmayı tercih etmişlerdir. Müsteşrikler gibi kimileri de böyle bir âlimi Türklüğe yakıştıramadıklarından mıdır nedir, onun İran asıllı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bunu ispat edecek herhangi bir delil bulamamışlardır. Burada düşünmeli, Buhârî'nin Türk dünyasıyla hiçbir ilgisi olmadığını iddia edenlerin ellerinde bunu ispat edecek en küçük bir delil olsaydı, kim bilir onu ne kadar ustalıkla işlerler, neler söylemezlerdi? Eğer İran asıllı olsaydı ona önce İranlılar sahip çıkarlar, ellerindeki o delili onlar da işlerlerdi. Oysa böyle bir şeyi yapamamışlardır. Yapamazlar da... Bu bakımdan Buhârî'yi Türklükten uzak görmeye göstermeye çalışanların bütün gayretlerinin sonucu iddia ve zandan ileri gidememiştir. Halbuki iddia ve zan ilim değildir. Gerçeği de hiçbir zaman ifade etmez. Şu hale göre Buhârî'yi en basit bir ölçüyle yetiştirdiği çevrenin kültürüyle olgunlaşmış bir âlim olduğunu bile Türklükten ayrı görmek bizce açık bir çelişkidir. Ne yazık ki pek çok tarih ve biyografi kaynakları Buhârî'nin Türk olduğu kanaati yaygın olduğu halde böyle bir çelişkiye düşmekten kurtulamamışlardır.”

“Buhârî'yi tanıtmak maksadıyla kaleme alınan böyle bir eserde kaynakların –bizce- kasıtlı olarak üzerinde durmadıkları, daha doğrusu duramadıkları bu önemli konu üzerinde bir nebze olsun durmak gerekirdi. Bunu biliyoruz. Ancak bu yapılmamıştır. Yapılmamıştır demiyoruz; yapılmamıştır. Buna karşılık onun Türk dünyasının yetiştirdiği bir kimse olduğunu göstermeye yarayacak birkaç aklı delil üzerinde durmakla yetinilmiştir. Bunun sebebi ilim anlayışımızdır. Yoksa şahsî kanaatimiz pek çok ilim ve fikir adamı gibi, Buhârî'nin Türk dünyasının çok kıymetli bir ferdi olduğudur. Öyle olunca bu konuda son sözü biz de tarihe bırakıyoruz.”³⁶

Araştırmamız sonucunda ortaya çıkmaktadır ki, Buhârî'nin doğduğu ve yaşadığı bölgenin genel olarak Türk hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılma ile birlikte aynı zamanda Arap ve Fars unsurların da buralara göç ettiği bilinmektedir. Pek çok etnik unsurun bir arada yaşadığı bu bölgede sadece Buhârî'nin dedelerinden biri olan Mecûsî Berdizbeh sebebiyle onun İranlı; Türk olma ihtimalinin ise en uzak ihtimal olduğunu kabul edebilmek mümkün görünmemektedir. Bursalı Mehmed Tahir ve Mücteba Uğur gibi ilim adamları ise Buhârî'nin Türk olduğu konusunda hiç tereddüt etmemekte hatta bu konuda bilinçli bir yanıtla karşı karşıya olduğumuzu ima etmektedirler. Hakikat ne olursa olsun; şu bir gerçektir ki Buhârî Türk kültürünün hâkim olduğu bir bölgede yaşamış ve bütün eserleriyle bu kültürün yayılmasına öncülük etmiştir. Eserlerinde İstanbul'un fethine, adam olanın milletini seveceğine ve Türklere dair hadislere yer vermesi de belki bu yönde değerlendirilmesi mümkün olan verilerdendir.

Kaynakça

- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehû'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, I-III, thk. Ebû Lubâbe Huseyn, Riyad 1406/1986.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Türkler'in Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri*, yayına haz. Said Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.
- Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, XVIII, ss. 234-241, İstanbul 1998.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1379. + I-XIII, Matbaa-i Âmiri, Mısır 1301.
- , *Hedyu's-sârî mukaddimetu Fethi'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî-Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut 1379.
- , *Taghliku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Beyrut 1405.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut 1404/1984.
- İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, I-VII, Beyrut 1971.

³⁶ Uğur, Mücteba, *İmam Buhârî*, s. X-XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Uluslararası Türk Dünyası'nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri

- Ali b. Hibetillah b. Ebî Nasr (ö. 475/1082), *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telef ve'l-muhtelef fî'l-esmâ ve'l-kunâ*, I-VII, Beyrut 1411.
- Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Beyrut 1433/2012.
- Kaysî, İbn Nasriddin Muhammed b. Abdillâh ed-Dîmeşkî, *Tavdîhu'l-müştebeh fî zabti esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, I, 175-176, I-IX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahman b. Yûsuf (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Mahmûd, Beyrut 1400/1980.
- Muhyiddin Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Tehzîbu'l-esmâ*, I-III, Beyrut 1996.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Nişâbur", *DİA*, XXXIII, 149-150, ss. 149-151, İstanbul 2007.
- Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s. 25-26, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Türkiye Hadis Meclisi, 46. Oturum, 20 Kasım 2015; 49. Oturum, 11 Aralık 2015:
<https://www.youtube.com/watch?v=UoNXZLEVmqE>
<https://www.youtube.com/watch?v=yrcLEoyB58s>
- Uğur, Mücteba, *İmam Buhârî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö. 748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXIII, Beyrut ts.
- , *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, I-XV, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.